

Philemon és Baucis

A szerző 1968-ban született. Tanár, klasszika-filológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója.

Publius Ovidius Naso, a római aranykori költészetet formailag betetőző, ám tartalmi, ízlésbeli szempontokból azt már nem reprezentáló, szerencsétlen sorsú költő legfontosabb művének, az *Átváltozások* című történetfolyamnak sem volt szerzőjénél szerencsésebb a fogadtatása. Míg a népszerűségnek egyikük sem volt híján — sem „életükben”, sem az azt követő évszázadokban —, az „illő aranykort” mindenkor mércévé tevő irodalmi ítélet a kortársi, s modern kritika esetében is könyörtelen volt hozzájuk. A *Metamorphoses*ért számtalan elmarasztalás közül számunkra most elsősorban az eredetiség és a költői üzenet mélységének hiánya a legfontosabb. Az epikus mű kétségtelenül „ismert” mítoszokat dolgoz fel, megtalálva (vagy inkább keresve) azokban az átalakulások, átváltozások összekötő motívumát. Régóta tudjuk azonban, hogy ez a másodlagosnak látszó feldolgozás csalóka. A történetek közismertek. Csakhogy többnyire csakis Ovidiusnak köszönhetően azok. Legtöbbször megtalálhatjuk valamiféle görög forrásukat, legalábbis, ha az elmúlt évszázadok kérelhetetlen filhellénizmusával közeledünk azokhoz. Ebben az esetben ugyanis hajlamosak lehetünk a meg nem talált források esetében is feltételezni azokat, s nem észrevenni, hogy míg e történeteknek legfőljebb szüzséi terjedtek az ókori Mediterraneumban, az *Átváltozások* szerzője költői megfogalmazását tekintve mindenképp — ám legtöbbször tartalmi szempontból is újat, szuverén műalkotást alkotott belőlük. Az irodalomtudomány java ma már nem vitatja e tényt, legfeljebb adósságának teljes törlesztése van még hátra.

Philemon és Baucis története

A *Metamorphoses* nyolcadik könyvében, többnyire a szó modern értelmében is heroikus hősök között bújik meg Philemon és Baucis története. Az elbeszélés előzménye, hogy az istenek mindenhatóságát megkérdőjelező vitában azt támogató érvet kell szolgáltatni. A történet átváltozás-motívumának poétikai jelentősége tehát ebben keresendő. Az első mondatok elárulják, hogy egy jellemző, úgynevezett *aitiologikus*: okmagyarázó történetet ismerhetünk meg, egy hárs és egy tölgyfa köré szövődő — a mi „nagyenyedi két fűzfánkhoz” hasonló — phrygiai helyi hagyományt. A két fa eredetileg idős házaspár volt, a későbbi mocsaras vidék helyén egykor sűrűn lakott település közepén. Midőn Iuppiter és fia, Mercurius isteni jelvényeiket levette ezen a tájon kerestek szállást, száz bezárult ajtó után a Philemon és Baucis együtt öregedésének otthont adó szegény kunyhó fogadta be őket. A házaspár e szegénységet könnyen, együtt viselte. A mintegy száz soros elbeszélés kétharmadát e szerény lak és vendégvárás aprólékos leírása adja. Jutalmuk sem marad azonban

el: Az istenek fölfedik kilétüket, s a házaspárt a közeli hegytetőre küldik, ahonnan láthatják mocsárba pusztulni a tájat, s hogy csupán az ő házacskájuk marad meg, hogy azután márvány templommá válják. Amikor pedig a maguk számára kívánhatnának folytatást, az agg pár egyfelől a templom szolgájának ajánlkozik, másfelől annyit kér: egyazon óra ragadja el őket, egyiküknek se kelljen párját temetnie. Kérésük beteljesül, halálukban pedig szomszéd fákká válnak, a helyhez és egymáshoz ragaszkodó hűségük örök jeleként.

Akik hagyományosan Ovidius költői mértéktartását hiányolják, elcsemegézhetnek az aránytalan felépítésen, ahol költőnk valóban a mondandó rovására időzik a környezet mikrokozmosz leírásán — ráadásul (bár a szegényes egyszerűség plasztikus megjelenítését szolgálva) kétségtelenül a római költészet nem egy közhelyét is felvonultatja. Amikor az idős házaspár egyetlen lúdjának kergetésébe kezd, a groteszk jelenet szintén szégyellni valóan ovidiusi stílusvesztés: a költő képtelen kihagyni egy ilyen különös epizódban rejlő lehetőséget. Ugyanez mondható el a fává válás manierisztikusan életszerű-érdekes leírásáról. Csak hogy mindez nem érinti a történet valódi érdekességét és újszerűségét.

* * *

**Az öregkorban rejlő
ellentmondások**

¹Th. M. Falkner: *The
poetics of old age.*
Norman – London,
1995.

Th. M. Falkner, az időskor kultúrtörténetének egyik legjelesebb modern kutatója szerint az öregkorban rejlő ellentmondások teszik azt izgalmas és termékeny témává az irodalom számára. Egyfelől az időskor belső paradoxona, mely a betegséghez és a halálhoz hasonlóan az emberi lehetőségek határaitra hívja föl a figyelmet. A végtelen vágyak, álmok, törekvések és a sérülékeny, korlátolt fizikai létezés — végső soron a test és a lélek közti konfliktusra. Másfelől az időskorral járó — közösségi szempontból is fontos — nyilvánvaló tapasztalat és a társadalom ezt háttérbe szorító ismétlődő kirekesztő gesztusa.¹

**Az antik szerzők az
idős korról**

Az antik költői képeket végigpásztázva valóban végletes megfogalmazásokkal találkozunk. Szinte nem találunk olyan költőt, író, sőt írástudót, még a töredékesen ránk maradt szerzőket is beleértve, aki ne reflektált volna valamiképpen az idős korra. Őket olvasva akárhányszor visszaköszön az öregek erkölcsi és kulturális szempontból is meghatározó jelentősége. A homérosi eposzokban az énekmondók, a jósök, a hagyományt és hagyományos értékeket képviselő agg szülők és szolgálók, majd így tovább. Ugyanakkor már a homéroszi *Aphrodité himnuszban* olvashatjuk a következőket is: „csakhogy a rémületes vénkor beborít hamar ügyis, végül is ott áll mindegyik ember háta mögött az, vészes, terhes, utált, a nagy égilakók is utálják...” (ford.: Devecseri G.). A legkorábbi költők ismétlődő epikus fordulataiban *gyűlöletes, ne-*

héz, átkozott és szomorú az öregség, tehát annak szubjektív árnyoldalai domborodnak ki. Hasonló a helyzet a drámai hagyományban, ahol szereplőként ismét a korral értékesebbé váló alakok tűnnek fel: legmarkánsabban talán az aggok karaiban. Euripidés *Heraklésében* ugyanakkor éppen az ő szájukból hangzik el a *végzetes, keserves öregkor* panaszja, mely már Sophoklész *Oidipus Kolónosban* című darabjában is egyenesen bizonytalan, barátságtalan s szeretet nélkül való. Ha pedig a korai lírai megfogalmazások összhatását az elégikus Mimnermosszal reprezentáljuk: „A nehéz, az alaktalan aggkor... gyűlöletes ha utólér...” (ford.: Trencsényi-Waldapfel I.) — az a benyomásunk támad, mintha léteznék ugyan az öregek pozitív társadalmi megítélése, de a nyelv szintjén, mintha valamiféle taburól lenne szó, rendre annak tragikumát vagy éppen csak szánalmas voltát ismétlik. Különösen amikor az időződő emberek önmagukról szólnak. A kimondott véleményeknek e negatív hangulata, mely talán a görög-római újkomédia nevetésesen kisszerű öregember típusalakjában válik a legerősebbé, valószínűleg nemcsak a költészet sajátja. Már az említett, Kr. e. a 7. században élt Mimnermosnak is legfőbb időskori félelme a mindennapok ítélkezésének súlya. „Mégha a legszebb volt is előbb: ifjúkora múltán már sem övéi, se volt hívei nem becsülik” (ford.: Franyó Z.).

Az ókori filozófusok az öregségről

A filozófusok ide vonatkozó elképzelései, melyek egyszerre tükrözhetik a valós társadalmi viszonyulást az erkölcsi szempontból legderekabbak véleményével, megerősítik eddigi képünket. A törvényalkotó Solón, még mindig költői és stilizált, ám annál metszőbben pontos felsorolásából megtudhatjuk, hogy az életkorok sorában a negyvenes-ötvenes évek képviselik az elismerten tapasztalt és bölcs korszakot, de „bár a kilencszer hét éves még nem tehetetlen, nagy tettekre tunyább szelleme és szava már, végre, ki tízszer hét esztendő t érve, keresztüllépte e kor küszöbét, sorsa halálra megért” (ford.: Kárpáthy Cs.). Ugyanő Hérodotos legendás elbeszélésében maga testesíti meg a tapasztalatszerzés fontosságát, miközben az emberi boldogság mibenlétéről nyilatkozva azt állítja, a legnagyobb ajándék, melyet ember kaphat, ha az erőteljes férfikor után egyenest a halálba segítik az istenek. Platón *Álamlának* bevezetőjében Sókratés az öreg Kephalosszal beszélget az öregségről. Sókratés elismeri a tapasztaltság hasznát: „szívesen beszélgetek igen öreg emberekkel, mert úgy vélem, tőlük, akik egy bizonyos utat, melyet talán nekünk is meg kell majd még tennünk, már bejártak előttünk...” (ford.: Szabó M.). A válaszból azonban megtudjuk, hogy a többi öreg maga is inkább panaszkodik korára, esetleges vigaszt csakis az ösztönvilág egy részének csendesedése jelent, akinek jelent. Ráadásul a nagyra becsült tapasztalatról is megtudhatjuk, hogy ez nem valamiféle bölcsesség, hanem egyszerűen időbeli előny a fiatalokkal szemben. *Menón* című dialógusában, ahol Platón egyenesen egyenjogúvá teszi az öregsé-

get bármely más korrall és nemmel, ugyanakkor elvitatja tőle a tapasztalatszerzés elsőségét is — hiszen éppen az erény elvont, idealisztikus létezését hangsúlyozza, melynek a kisgyermekben éppen úgy kell tetet öltenie, mint a nagyszülőben. Aristotelés pedig *Rétorikájában*, ahol a különböző korú szónokok jelleméről ír, tragikusan elmarasztalja az élemedett korúakat. „Élettapasztalatukból” — mivel a bölcs szerint a megtapasztalt élet maga is hitvány — fakad, hogy rendre rosszindulatúak, gyanakvóak, kicsinyhitűek, zsugoriak, gyávák, élni vágyók, önzők és remény nélküliek.

**Aristotelés
véleményének hatása**

Ha nem ismernénk az öregkor megítélésének későbbi, római kori változását, azt hihetnénk, Ovidius éppen Aristotelést cáfolandó írta meg történetét. Nem kell azonban ilyen közvetlen párhuzamokra gondolnunk. Igaz, Rómában az ősi kultuszokban s a hagyományos értékrendben az ősök és mindenkori „atyák” tisztelete meghatározó erkölcsi irányvonal volt, Aristotelésnek a fiatalabbak szemében mindenkori és mindennapos értékelése — más alapon és felhangokkal — a római fiatalok körében is állandó. A korai komédiák gúnyától az aranykori Catullus megvető pimaszságáig: „*A zord öregek morgását egy garasra se becsüljük!*” A korai Róma említett erkölcsi elveinek tényleges létezése és mi-benléte amúgy is vitatható: az erről alkotott képünk elsősorban az aranykori és későbbi irodalom érezhetően tendenciózus szűrőin keresztül alakult. Az idős Marcus Porcius Cato mindenestre valóban létező emblematikus figurája ennek a vélt vagy valós erkölcsi régiségnek, nem véletlen tehát, hogy a Kr. e. 1. század derekán az ő alakja szolgálhatott kiindulópontul az öregségről szóló legszebb és legnagyobb ívű etikai értekezéshez.

**Cicero: Az idősebb
Cato vagy az
öregségről**

Az Ovidiusnál valamivel idősebb Cicerónak az öregségről írt filozófiai műve, *Az idősebb Cato vagy az öregségről* ugyan az időskor lehetséges szépségét kívánja bemutatni, ám ez a szépség csakis a filozófia állandó műveléséből fakadhat: ez az egyetlen módja annak, hogy az öregség egyébként elviselhetetlen terhe mégis tűrhető legyen. Sokatmondó ugyanakkor, hogy Cicero a bölcsességet azzal az egyértelműséggel köti az idős korhoz, mely — láttuk — mindig is lappangott az antik gondolkodásban. „*A meggonddolatlanság ugyanis a virágzó korrall, az okosság az öregséggel jár együtt...*” — írja, Aristotelésszel is polemizálva (ford.: Némethy G.). Indokai közt azután felsorolja és igyekszik sorra meg is cáfolni mindazokat a vádakot, melyek a közgondolkodás szerint az öregeket illetik. Először az emlékezet gyöngülésére hozza a görög és római nevezetességek ellenpéldáit. Azután az öregkor vélt reménytelensége ellen szól: „*hiszen nincs olyan vénember, aki ne hinné, hogy még egy évig élélhet; de ugyancsak ők olyan munkákban is fáradoznak, amelyekről tudják, hogy hasznát már semmiképp sem láthatják.*” Cicero maga idézi az irodalmi megfogalmazás kedvéért Statiust, az archaikus római költőt. Ha az öreg

fát ültet, s kérdőre vonják, kinek teszi, így felel: „A halhatatlan isteneknek ültetem; Átvennem ők hagyják az ősök örökét, de megkívánják épp ezért én tőlem is, utódaimra hogy gondom legyen.” Később cáfolja, hogy az öregség megfosztana minden érzéki gyönyörűségtől, majd még a halál közelségének terhét is enyhíteni próbálja, mondván, a halálfélelem egész életünket végigkíséri.

Ahogy azonban a nagy szónok költői ihletettségű cáfolatai sorakoznak, az olvasó nem egy indirekt közlésre is felfigyelhet. Az első, hogy a hatvanon túli szerző nem annyira az elvont öregkor, mint inkább a maga védelmében, saját és barátai mintegy vizsgatlasására érvel. A második, amikor maga Cicero is elismeri: „ne feledjétek, hogy egész beszédemben csak az olyan öregséget dicsérem, melynek alapját az ifjúkor vetette meg, (...) hiszen az ősz haj, se a ráncok nem ragadhatják egyszerre magukhoz a tekintélyt, hanem a becsületben eltöltött korábbi élet nyeri el azt végső jutalmul.” Más szóval nem annyira az öregséget, mint olyat, hanem bizonyos emberek öregkorát elemzi. Harmadszor: ne feledjük, Cicero cáfol, méghozzá kiderül, hogy a közvélemény általános vélekedését cáfolja... A rétorikai eszközök mögé nézve ráadásul kitetszik, hogy nem egyszer csak névleg mond ellent annak. Egy példa a látszólagos cáfolatra: „De vannak mogorva, aggodalmas, haragos és zsémbes öregek;” — az ellenfél tételének kijelentése figyelemfelkeltő, a folytatásból kitetszik az irónia — „ha keressük, fősvények is.” A cáfolat: „Ez azonban a jellem hibája, nem az öregségé.” A tetszetős és velős érv után azonban folytatódik a szöveg: „Különben a mogorvaságnak és az említett hibáknak még van valami mentségük, ami ha nem jogos is, legalább érthető...” — s következik a mentegetés, mint egyébként a többi tételnél is. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Cicero nem az öregségben rejlő erényeket taglalja kis művében, hanem elterjedt — s legtöbbször nem is cáfolható — vádakra mond mentségeket, elsősorban a saját példáját állítva elének. Az értekezés költői szépsége, filozófiai állásfoglalásai, gesztusértéke tehát továbbra sem kérdőjelezi meg a kor alapvetően negatív öregség-képét.

Mint korábban említettük: a római szépirodalmi örökség végképp a görög hagyományt erősíti. Ovidius közvetlen költő-elődéinél s kortársainál az öregség rendre szomorú, nehézkes, szánalmas és erőtlén. Az „öreg” szóból képzett *senilis* melléknév nem rendelkezett ugyan mai pejoratív holdudvarával, ám az örege-dést kifejező *senescere* ige kifejezetten a tunyulás, elbutulás terminusa volt. Igaz, éppen a költőnkhez korban s műfajilag is talán legközelebb álló Propertiusnál etikailag és stílusértékében is határozottan semleges fogalom az öregség, de a másik irodalmi rokon, Tibullus költészetében egyenesen a Philemon és Baucis zsánerkép ebbéli ellentétét fedezhetjük fel. Tibullusnak a békéről szóló híres elégiája — egyébként ugyancsak az ismert toposzok halmozásával — minden másban előképe lehetne a két öreg egy-

szerű és ezen keresztül erkölcsileg is példamutató életvitelének és környezetének, ha nem jelentené ki, hogy a ház urát békeidőben a mégoly idillikus *lomha, rest* öregség éri utol. Az egyszerű ember kicsiny kunyhójába beköszöntő tisztas öregségkor tehát (mely egyébként még egyetlenegyszer, Vergilius *Eclogáiban* köszön vissza) híján van mindenféle életerőnek, szellemi vagy fizikai aktivitásnak.

* * *

²F. Bömer:

*P. Ovidii Nasonis
Metamorphoseon libri
VIII–IX. – Kommentar.*
Heidelberg, 1977.

³Legteljesebb felsorolásuk M. Beller művében:
*Philemon und Baucis
in der Europäischen
Literatur.* Heidelberg,
1967.

A Philemon és Baucis történet bibliai párhuzamai

Az átváltozások Philemon és Baucis alakja merőben eltér minden addigi etikai állásfoglalástól és megfogalmazástól. Vajon a történet forrásvidékén vagy Ovidius költészetében keresendő a magyarázat?

A két főszereplő elgörögösödött neve ellenére görög irodalmi forrásról nem tudunk, nem is igen feltételezhető.² Költőnk maga lokalizálja a mesét. Phrygia Kisázsianak a görögséggel mindig is kapcsolatban lévő keletibb területe, politikailag inkább rendre a keleti nagy birodalmak része. Méltán tarthatjuk egyfajta kultúrkörök közötti közvetítőnek. Fontos ez a szempont, hiszen a Philemon és Baucis történet bibliai párhuzamait már évszázadok óta számon tartják.³

Az istenek földi vándorlása és megjelenése az egyszerű kunyhóban, rögtön eszünkbe juttatja a *Teremtés könyvének* 18. fejezetét, ahol az Úr és angyalai Ábrahám sátránál jelennek meg. Ábrahám azonnal felismeri az Urat, de a vendéglátás motívuma ugyanúgy következik, mint az *Átváltozásokban*: Sárával együtt sűrög-forog a vendéglátó, itt is, ott is sütés-főzés, lábmosás, a gyermekáldás ígéretében itt is megtörténik a kiválasztás, Szodoma képében pedig a bűnös szomszédság elpusztítása, amit egy hegyről néz végig Ábrahám (legalábbis a héber „letekint” szóval). Igaz, Ábrahám és Sára hitetlenkednek, sőt megmosolyogják az Úr ígéretét, a város pusztítása okán pedig Ábrahám híresen groteszk vitába száll vele. Ábrahám és az Úr e találkozása egyébként kerettörténetként tartalmazza Lót menekülését is, melynek menete egyezik az iméntivel. A vendégek érkezése, a vendéglátás, a kiválasztás, a menekülés, a város pusztulása — és a részleges hitetlenség is, mely Lót feleségének pusztulásához vezet. Philemon és Baucis velük szemben a teljes odaadás példái — kivételes erényüket mutatja, hogy ők ismeretlenül rendezték a lakomát, ami bár a görög-római antikvitásban elvárt vendégbarátság, mint a kerettörténetből kitetszik: Phrygiában kevésbé.

Vándormotívumok

A bibliai történet hasonlósága első megközelítésben óvatosságra int: bár éppen a *Metamorphoses* mutat számtalan efféle párhuzamot (hogy csak a leghíresebből szóljunk, az özönvíz leírásában), e vándormotívumok nem valószínű, hogy bibliai átvételtől, akár csak a Biblia — egyébként nem kizárható —

ismeretéről tanúskodnak. Példaként hadd említsünk egy zavarba ejtő részletet az Apostolok Cselekedeteiből: „amikor a néptömeg látta, hogy mit tett Pál, likaóniai nyelven felkiáltott: 'az istenek emberi alakot öltöttek, s leszállottak hozzánk!'. Barnabást elnevezték Jupiternek, Pált meg Merkurnak, mert ő vitte a szót...” Noha sokan emlegetik e néhány szót revelatív utalásként a *Metamorphoses* tárgyalt helyére, s Phrygiától sem járunk messze, a két isten együttes epifániája olyan elterjedt motívum, melynek csak egy szálát, például Plautus *Amphitruo* című darabját taláalomra kiválasztva máris Molière-től Giraudoux-ig vizsgálhatjuk a hatásmechanizmust. Annyi azonban mindenképp megfontolandó a bárhonnan is ismert bibliai történetészövés ovidiusi újragondolásában, vajon mi ragadta meg költőnket e mesében, a pusztá érdekességen kívül milyen részlet, motívum tesz nála szert központi jelentőségre.

Párhuzamok Ábrahám és Sára történetével

Nehéz lenne bármiféle algoritmust keresnünk abban, ahogy az Úr kiválasztja prófétáit, földi szövetségeseit. A legkülönbélebb emberek, élethelyzetek fordulnak elő — emberi mércével mérve még az érdemesség is nemegyszer vitatható. Éppen a tárgyalt részletnél azonban, amikor is Ábrahám vendégül látja az égiet, két számunkra fontos elemre figyelhetünk fel. A kis epizód irodalmi szempontból is meghökkentő előképe a Philemon és Baucis történetnek; az elbeszélésfolyamban lényegi szerepe nincs, Istenről, emberről ismert tényeket közöl. Szerepe azonban mindkét műben még egyszer megerősíteni az isteni erő és mindenhatóság jelenlétét, ugyanakkor tükrözni az isteni szférával kialakítható személyesen bensőséges kapcsolatot — egészen a libergetés illetve az Istennel folytatott polémia egyiként groteszk szintjéig. Mindennek kifejezésében pedig lényegi elem egyrészt a vendéglátók kora, másrészt házastársi egységük. A Teremtés könyvében Ábrahám éveinek száma többször hangsúlyozott elem, hiszen így hitének még nagyobb erejét tükrözi az újrakezés. A szövetségkötést megpecsételő gyermekáldás jelentőségét szintén a házaspár reménytelen életkora adja. Az sem véletlen, hogy Ábrahám meghívását sokszor mint *Ábrahám és Sára* történetét tartjuk számon. Az ő házastársi kapcsolatuk szintén különös nyomatékkal szerepel. Sára odaadó igyekezete, hogy Ábrahámnak bárhonnan is fiú utódja születés, Ábrahám Sárát búcsúztató szeretete mellett említhetjük, hogy a főtebb említett 18. fejezetben az Úr kettejüket látogatja meg, s ígéretét közösen erősíti meg nekik. Mindenek előtt pedig: ha Ábrahám fiú-utód kéréséből, majd későbbi alkudozásából kiderül is, hogy számára a szolgától származó Izmael megfelel utódnak, s ha az egyiptomi kalandban is kétes szerepet szán hitvesének, a történetnek végül szintén elemi fontosságú mozzanata lesz (természetesen számtalan teológiai értelmezést vonva maga után), hogy Isten és az elbeszélést leíró szerző mindkét esetben a Sárával való egység

Erkölcsei hitel és öregség

mellett döntsön. Megtartsa házasságukat, s közös utóddal aján-
dékozza meg őket.

Ovidius elbeszélésében Philemon és Baucis alakját ugyanez a két jellemző határozza meg. Az emberek közé látogató isteneket csak egy kicsi kunyhó fogadja be, de a szerény hajléknak a költő első szavaival olyan erkölcsi jelentőséget biztosít, hogy az olvasónak pillanatnyi kétsége ne lehessen: a megfelelő helyre érkeztek az égiek. A főszereplők erkölcsi hitelét pedig a következő adja: „házasok ott lettek még ifjan, s ott öregedtek együtt, és a szegénységet megvallva viselték könnyen e kunyhóban, sose lázadt ellene lelkiük; ott urat és szolgát, vendég, be hiába keresnél: ők az egész háznép, s a parancsot az adja, ki kapja” (ford.: Devecseri G.). A házastársi hűség és egység jelentőségét aztán a pár kérése, az együtt érkező halál teljesíti be. Az öregség sem kisebb jelentőségű azonban, hiszen egyrészt az egész életútjuk tisztaságának képe erősíti meg a kiválasztást, másrészt az idős pár vendéglátó igyekezete, majd Ábrahámhoz hasonló újrakezdésük (mint az istenek templomának őrei) pecsételi meg későbbi sorsukat. Ovidius lankadatlan igyekezettel erősíti, mennyire vén ez a két ember. *Baucis anyó, s vele egykorú férje, együtt öregedtek, Philemon agg, de még lehellete is öreg, amikor pedig végig kell nézniük szomszédságuk pusztulását, botraahajolva lépdelnek föl a domb derekán igyekezve a vénnek...*

* * *

Ovidius öregség-képe

⁴Legutóbb A. D. Nikolopoulos: *Old age in Ovid's Metamorphoses*. Mnemosyne LVI. (2003) 48–60.

Térjünk most vissza korábbi kérdésünkhöz: mennyire fakadhat általában Ovidius öregség-képéből ez a kitüntetett figyelem. Az utóbbi években néhány kutató feltett már hasonló kérdést, ám vizsgálataikat rendre különösebb eredmény nélkül zárták, mondván, Ovidiusnál az öregség hol ilyen, hol olyan megítélés alá esik.⁴ Ha nem teszünk különbséget az életmű egyes darabjai között, és kizárólag statisztikai alapon közelítjük vizsgált tárgyunkat, mi sem jutunk messzebbre. De tegyük most Ovidius költészetét a korábban vázlatosan megismert antik háttér elé, s tekintsük azt át — futólag bár — a költői oeuvre születésének folyamataiban.

Fiatalkori művei

Ovidius első művei — őt a már említett Tibullushoz, Propertiusához kapcsoló — szerelmi elégiák, majd nemcsak erotikusan, inkább általában fiatalosan szabad szájú szerelmi tanköltemények. Költőjük feltételezéseink szerint tizennyolc-húsz éves kora közt debütál, első korszaka negyven-egynehány esztendőig tart. Nem nehéz kitalálnunk: e művei maradéktalanul visszhangozzák a költő elődök gúnyos, elutasító képeit az öregségről. Ugyanazok a jelzők kerülnek elő: *tehetetlen, rosszindulatú, nélkülöző*. Az öregedés igéje a megszokott pejoratív értelemben szerepel. Ráadásul az öregséggel kapcsolatos kifejezések számos alkalommal átokformulákban szerepelnek.

A valamikor negyvenhárom éves kora körül írt *Hősnők levelei* több szempontból is kísérletező paradigmaváltást jelez művészetében. A híres mitológiai hősnők kedveseiknek, férjeiknek írt levélcsokra rengeteg irodalmi, szemléleti újdonságot vonultat fel. Számunkra itt a legfontosabb fordulat, hogy az öregség egy csapásra teljesen semleges fogalomná válik, sőt megjelenik a bölcs öregek Homérostól élő epikus alakja, akinek erkölcsi jelentőségét megélt hosszú élete adja. Többször előforduló jelzőjük is: *longaevus*, vagyis „hosszúéltű” ritka, leginkább Vergilius eposzában gyakori kifejezés. A *Hősnők levelei* szóhasználatának egy még érdekesebb eleme a *iusti senes* szókapcsolat, melynek körülbelüli jelentése — *igaz(ságos), igazságszerető öregek* — hatalmas nyelvi holdudvarral rendelkezik a latinban. A *ius* és az ebből képzett szavak a római erkölcsök egyik alappilléret, sarkalatos erényt jelölnek. Öregekre azonban az egész római irodalomban mindössze kétszer alkalmazzák e jelzőt, egyszer itt, egyszer pedig akkor, amikor Iuppiter a már kiválasztott Philemont szólítja meg. Az öregségnek azt a különleges erkölcsi értékét jelzi ez a hely, melyre különösebb nyomaték nélkül már Platón utal *Törvények* című munkájában: „*legalább hatvanéves legyen, aki a szent törvények szerint eleget akar tenni az istenek iránti kötelességének*” (ford.: Kövendi D.).

Római naptár

Ovidius negyvenes éveinek végére, ötvenes éveinek elejére esik két nagy epikus művének, a *Római naptár*nak és a *Metamorphoses*nek a megírása. Most csak az előbbiről szólva: a befejezetlenül ránk maradt mű a dicső római múltat hivatott megidézni, így hát témájából fakadóan is megmarad az öregség pozitív beállítása. Egyfajta „derék régiséget” jelent itt a fogalom, s nem meglepő, hogy találkozunk a Philemonékhöz hasonló figurákkal is, például a Terminus istennek szentelt áldozat előkészítésében fáradozó párral. Ovidiust közvetlenül az *Átváltozások* befejezése után, a *Naptár* írása közben a Fekete-tenger partjára, az akkori világ végére számúzik, mint később kiderül, örökre. Mégis, a száműzetés elégiáiban sem a keserűség kapcsolódik az — egyébként váratlanul kevésszer szóba hozott — öregséghez. Egyszer nevezi azt a költő *kárt okozónak*; a lecsendesülés, a nyugalom hangulata határozza meg a fogalomkört.

Metamorphoses

A Philemon és Baucis történetet is magában foglaló *Metamorphoses* foglalkozik legtöbbször az öregség jelenségével. Egyszer tételesen is, hiszen a tizenötödik énekben a filozófus Pythagorast beszélgetve Ovidius végigtekint az életkorokon, s az öregségről a megszokott közhelyeket olvashatjuk újra: „*jaj, te idő, mindent felfalsz, s te irigy kor, öregség, mindent szétrágtok lassan a korrallal, szívósan fölemésztték mindent lassu halállal...*” Pythagoras és egész beszédének szerepe a műben azonban vitatott, alapvetően megfejtetlen jelenség, így az amúgy is inkább az idő könyörtelen múlását lefestő, mintsem az öregek etikai meg-

ítélését adó szöveget nehezen helyezhetjük tágabb összefüggésbe. Más szöveghelyeket keresve azt tapasztaljuk, hogy az öregek, öregség ovidiusi megítélése hol semleges, hol inkább pozitív. Idős szereplői bölcssek, ékesszólók, a római költészetben az öregség mellett leggyakrabban szereplő *rests*éget kimondottan el is utasítja. Egyszer mondatja el másokkal az öregséggel szembeni ismert érveket; a hétszáz éves Sibylla az, akinek vénsége már — a groteszkségig — elviselhetetlen; egy alkalommal pedig éppen a túlzott ifjúi hév, beképzeltség, sőt istenek elleni lázadás szemléltetéseként fordul elő az öregség megcsúfolása, amikor a tudásával kérkedő szövölány, Arachné az öregasszony képében megjelenő vetélytárs Pallas Athénét ócsárolja. Ilyen kontextusban kerül sor Philemon és Baucis bemutatására.

„Ott öregedtek
együtt...”

S hogy immár kimondhassuk: a másutt is hasonló tanulságokkal szolgáló történet érzékeny kiválasztásával, az öregség e megbecsüléssel és szeretettel teli ábrázolásában a költő minden irodalmi hagyománnyal dacoló legszemélyesebb érzelmeit öntötte formába, induljunk ki ismét egyetlen szóból. „Ott öregedtek együtt...” — olvashattuk a történet erkölcsi esszenciáját adó néhány sorban. A latinban egyetlen ige, a *consenuere* jelenti ezt az együtt öregedést. A szó itt egyszerre fejezi ki a két lényegi elemet, az öregség és a házastársi közösség szépségét. A ritka szó más jelentésben (az *öregedni* ige már említett negatív jelentését hatványozva) még előfordul néhol, de az *együtt* öregedés terminusaként Horatius egy kifejezetten gúnyosan elmarasztaló hangú verssorán kívül mindössze kétszer. Egyszer itt, egyszer Ovidiusnak egy már a száműzetésben írt elégiájában, mely ezzel egy lehetséges kulcsát adja a Philemon és Baucis történet értelmezésének is. Mit is kívánhatna egy ötven felé közeledő, boldog házasságban élő római férfi, ha az istenek megkérdnék őt... Néhány év sem telik el, s a géták barbár vidékén e lehetőségnek még a gondolata is elszáll: „...most, most kellett volna, a munkám végére érvén, gondtalanul, békén élnem az életemet, élveznem, mire mindig vágytam: a lelki nyugalmat, halk tudományokban lelve szelíd örömöm; meg kicsi házamban tisztelni az ősi Penatest, és eleim mezejét járni — ma árva e táj —, s asszonyom édes ölén, vele együtt, drága barátok közt, a hazám földjén várni öregkoromat. Azt hittem, hogy eképp töltöm majd éveim, egykor — így érdemlettem volna —, csalóka remény! Isteneink másképp döntöttek...” (ford.: Kerényi G.)